

Ольга ЛАВРУТ,
orcid.org/0000-0002-6915-7474
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії, суспільно-гуманітарних дисциплін
та методики їх викладання
Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
(Слов'янськ, Україна) lavrut.olga@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В ШКОЛАХ ДОНЕЧЧИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 80-Х – ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТ.

Донеччина є невід'ємною складовою частиною України. Не дивлячись на імперську антинаціональну політику радянського центру, процеси, які були притаманні колишньому СРСР, із потужною силою виявлялися і в УРСР. Мета статті полягає у вивченні особливостей національно-культурних процесів у школах Донеччини в другій половині 80-х – початку 90-х років минулого сторіччя.

Період другої половини 80-х – початку 90-х років минулого століття увійшов в історію СРСР і УРСР у тому числі як «перебудова». Її ідеї торкнулися і освітньої сфери. Акцент здійснювали і на підтримку та розвиток української мови, підтвердженням чого став Комплексний план Міністерства народної освіти УРСР «Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року». Учнів загальноосвітніх шкіл долучали до різних заходів республіканського масштабу.

Учителі висловлювали більш відкрито власні погляди, відстоюючи позиції. Вивчали питання навчання рідною мовою, соціального статусу та захисту педагогів, питання виховної роботи та психологічних аспектів освітнього процесу, досвіду країн Європи. Тут висвітлювалось не лише офіційне бачення, а й реакція звичайних учителів на те, що характеризувало освітній процес.

На Донеччині з піднесенням зустріли суспільні трансформації, що відбувалися в радянському суспільстві. У педагогічній громадськості велике зацікавлення викликало ставлення школярів до багатьох питань національних відносин. Педагоги долучались і долучали дітей до спадщини національної культури, вивчаючи історію УРСР, рідного краю, окремих особистостей у різні віхи історії. Значну роль у відродженні української мови та культури здійснювало Товариство української мови ім. Тараса Шевченка. Важливою подією в житті Донеччини стало відкриття спеціалізованої школи з українською мовою навчання і поглибленим вивченням предметів суспільно-гуманітарного циклу. У закладах прослідковувалось позитивне ставлення до змін у суспільстві. Перспективою нашого дослідження є вивчення процесів національного відродження в загальноосвітніх школах Української РСР зазначеного періоду.

Ключові слова: відродження, процес, школа, педагог, учні, політика.

Olga LAVRUT,
orcid.org/0000-0002-6915-7474
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of History,
Social and Humanitarian Disciplines and Methods of Teaching
of Donetsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
(Slavyansk, Ukraine) lavrut.olga@gmail.com

NATIONAL PROCESSES IN SCHOOLS OF DONETSK REGION IN THE SECOND HALF OF THE 80'S – THE BEGINNING OF 90TH YEARS OF THE XX CENTURY

Donetsk region is an integral part of Ukraine. The processes that were inherent in the former USSR with a powerful force were manifested in the Ukrainian SSR. Each part of the Ukrainian SSR reacted to the changes that took place. The Donetsk Region, which has always been associated with V. Stus, O. Tykhim, and the last years – a hot-spilled live wound, was no exception.

The purpose of the article is to study the peculiarities of national-cultural processes in Donetsk schools in the second half of the 80's and the beginning of the 90-ies of the last century. The second half of the 1980's was characterized by an increase in the socio-political activity of the population of the republic. There was a wide range of views and assessments on events that took place both in the Ukrainian SSR and in other union republics. The focus on the support and development of the Ukrainian language, which was confirmed by the Comprehensive Plan of the Ministry of National Education of the USSR «On the State Program for the Development of the Ukrainian Language and Other National Languages in the Ukrainian SSR for the Period until 2000».

The ideas of «perestroika» also affected the educational branch. Students of secondary schools were involved in various events of a republican and international scale. On the palettes of pedagogical editions, the issues of transformations that took place in schools were discussed. Teachers have expressed more openly their own views, defending positions. It covered not only the official vision, but also the reaction of ordinary teachers on what characterized the educational process. Significant role in the revival of the Ukrainian language and culture was carried out by the Ukrainian Language Association by Taras Shevchenko. An important event in the life of Donetsk Oblast was the opening of a specialized school with the Ukrainian language of instruction and in-depth study of subjects in the social and humanitarian cycle. An important event in the life of Donetsk Oblast was the opening of a specialized school with the Ukrainian language of instruction and in-depth study of subjects in the social and humanitarian cycle.

Thus, the institutions followed a positive attitude to changes in society. Educational institutions tried to implement its basic ideas with some caution, perhaps with some expectations. Teachers and pupils were involved in the pages of national history, language, literature, ethnography with enthusiasm and great interest, which appeared in a new way to the general public. An important component was the admission of the younger generation to this, as he also had to «profilter» the gains of the domestic society from the positive and negative sides, which became an important stage for awareness and transfer of inheritance to future generations. The prospect of our study is to study the processes of national revival in secondary schools of the Ukrainian SSR of this period.

Key words: regeneration, process, school, teacher, students, politics.

Постановка проблеми. Донеччина – невід’ємна складова частина України. Не дивлячись на імперську антинаціональну політику радянського центру, процеси, які були притаманні колишньому СРСР, з потужною силою виявлялися і в УРСР. Кожен куточок Української РСР реагував на зміни, що відбувалися. Не виключенням стала й Донеччина, яка завжди асоціювалась із В. Стусом, О. Тихим і останні роки – розпеченою живою раною. Саме тут у кінці 1980 – на початку 1990-х років вийшли з лав правлячої партії чи не найбільше її членів. У березні 1989 р. було створено товариство «Меморіал» ім. В. Стуса. Як зазначає Л. Якубова, фахівці почали роботу над багатотомним проектом «Реабілітовані історією». Почали виникати альтернативні суспільно-політичні партії та рухи. Потужним поштовхом для розшатування радянської системи став страйковий рух УРСР. Русифікація на Донеччині досягла значних результатів (Кульчицький, Якубова, 2015).

Аналіз досліджень. Питання, яке хронологічно й тематично пов’язане з нашою проблемою, розглядали різні дослідники. Існують бібліографічні видання, де представлені огляди джерелознавчої та історіографічної бази, загальні праці всього періоду (1985–1991 рр.) (Вошевська, 2015), окремих питань соціально-економічного, суспільного розвитку, правозахисного руху, культури та освіти (Марціняк, 2015: 159–165). Автори звертали увагу на особливості еволюції, чи скоріше – занепаду радянської системи доби «перебудови», спираючись на соціально-економічні передумови проголошення незалежності та зростання політичної активності суспільства (Даниленко, 2018), у тому числі – національно-культурне відродження і в духовній сфері (Любарець, 2017: 71–79). Історики приділили увагу повсякденному життю останнього радянського періоду, зупиняючись на

впливі його негараздів на звичайних людей (Коляструк, 2017), спираючись на антропологічний підхід (Ковпак, 2016: 62–74), а також – деяким особистостям (Шаповал, Якубець, 2016: 12–28).

Окремо виділяємо роботи, присвячені регіональному компоненту (Кульчицький, Якубова, 2016). Історики ще раз довели про спільність історії та культури всіх народів, які тут мешкають і які, в силу певних обставин, творили спільне буття (Лаврут, 2017: 111–114). Проте, як зазначає Н. Темірова, вітчизняні дослідження виконані на рівні факту, їм бракує концептуальності (Темірова, 2017).

Мета статті полягає у вивченні особливостей національно-культурних процесів у школах Донеччини в другій половині 80-х – на початку 90-х років минулого сторіччя.

Виклад основного матеріалу. Період другої половини 80-х – початку 90-х років минулого століття увійшов в історію СРСР і УРСР у тому числі як «перебудова». Її ідеї торкнулися і освітньої сфери: «Органи народної освіти, керуючись рішеннями лютогового (1988 р.) Пленуму ЦК КПРС, Всесоюзного з’їзду працівників народної освіти, здійснювали заходи з перебудови стилю і методів управління в умовах демократизації і гласності» (Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. 1990. № 11: 22–30). Акцент здійснювали і на підтримку та розвиток української мови, підтвердженням чого став Комплексний план Міністерства народної освіти УРСР «Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року» (Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. 1991. № 14: 3–23). Згідно з Постановою ЦК КП України «Про заходи щодо реалізації в республіці настанов 27 з’їзду КПРС (січень 1987 р.) Пленуму ЦК КПРС у галузі національних

відносин, піднесення інтернаціонального і патріотичного виховання населення» Спілка письменників України, Міністерство освіти УРСР почали проведення щорічного республіканського свята рідної мови. Воно було проведено в м. Полтаві (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 3326. Арк. 28).

Учнів загальноосвітніх шкіл долучали до різних заходів республіканського масштабу. Зокрема, в 1991 р. вони брали участь у Республіканських дитячому фольклорному святі, фестивалі «Таланти твої, Україно», Фестивалі українського фольклору «Берегиня». Кращі колективи художньої самодіяльності учнівської молоді України були долучені до Всесоюзних та міжнародних заходів. Діти демонстрували власні таланти й досягнення на конкурсах та змаганнях із науково-технічної творчості «Таланти твої, Україно»: юних винахідників і раціоналізаторів загальноосвітніх шкіл, позашкільних установ; виставках технічної творчості учнівської молоді; Республіканському конкурсі-змаганнях юних фотолюбівців сільських шкіл; конкурсі на кращу програму з обчислювальної техніки; змаганнях із технічних видів спорту, у Всесоюзних туристських змаганнях та навчально-тренувальних зборах команд республіки. Діти долучалися й до таємниць природи через організацію та проведення Республіканських конференцій екологів – юних друзів природи та юних майстрів сільського господарства; зборів юних лісників, екологічних експедицій, виставок-ярмарок «Природа – джерело здоров'я, краси і багатства», благодійної акції «Діти Чорнобілля». Учні займалися і патріотичним рухом української молоді за збереження та примноження традицій, звичаїв, обрядів народу «Моя земля – земля моїх батьків»; мали місце наукові роботи членів малих академій наук і членів наукових товариств (Збірників наказів Міністерства освіти УРСР. 1991. № 4: 15–21).

На палітрах педагогічних видань обговорювалися питання трансформацій, що відбувалися в школах. Учителі висловлювали більш відкрито власні погляди, відстоюючи позиції. Педагогічній громадськості і взагалі суспільству вже набридли слова «надзвичайно», «знаменно», «небувало». Коли їх використовували, на обличчях з'являлись іронічні посмішки. «Цьогоріч серпневі конференції пройшли незвичайно. Це було дивно: як же без начальства і без порядку денного, який дадуть зверху? Учителі самі визначали коло питань, які треба було обговорити». Тут висвітлювалось не лише офіційне бачення, а й реакція звичайних учителів на те, що характеризувало освітній процес (Радянська школа. 1989. № 1: 5–9).

На Донеччині з піднесенням зустріли суспільні трансформації, що відбувалися в радянському суспільстві. Однією з показових стала стаття Соф'янка Е.М. і Палкіна В.А. «Міжнаціональні відносини і школа» у «Радянській школі» за 1991 р. Автори писали: «Що стосується нашого регіону, то тут сильні як інтернаціональні традиції, так і національний нігілізм. Це пов'язано з особливостями заселення регіону». Автор досить обережно характеризує суспільно-політичні зміни та їх вплив на освітню сферу регіону, уособлюючи й попередні епохи. Водночас акцентуємо увагу на значному внеску дослідника в педагогічну науку: «Окремі школи мали цікавий досвід із формування національної свідомості» (Радянська школа. 1991. № 5: 3–6). Відомий своїми починаннями учитель української мови та літератури, завідувач краєзнавчим музеєм Придорожненської повної середньої школи (село Придорожне, зараз – тимчасово непідконтрольна територія українській владі) (Музеї Донецької області).

Далі в статті говориться: «Постійно звертався до джерел народного життя. Більшість своїх уроків він проводив у музеї, де за 25 років праці разом із учнями зібрав 4 тис. експонатів». Вивчення історії рідного села хвилювало дітей, сприяло формуванню національної свідомості. Усе частіше вони прагнули знайти відповіді на запитання, що їх цікавили: звідки переселились їх предки, який внесок у розвиток краю здійснили. Члени краєзнавчого гуртка зібрили багато знарядь праці і предметів побуту: серпи і ланцюги, гончарний посуд, ручну маслорубку, домотканні сорочки і рушники. Усе це свідчило про талант умільців, виховувало повагу до самотньої української минувшини.

Такі паростки треба було пропагувати, особливо в міських школах, акцентуючи увагу на вдосконаленні культури міжнаціональних стосунків. Налагодили зв'язки зі школами Великої Британії, ФРН, Канади. Тут виявились народна дипломатія дітей, їхнє вміння, не в докір нам, дорослим, знаходити спільну мову. Коли в 1989 р. школярі з м. Донецька вперше прибули до Канади, до них була прикута увага і членів парламенту, і ЗМІ, і мешканців цієї країни. Діти наводили мости дружби і довір'я не лише між школами, а й між народами» (Радянська школа. 1991. № 5: 3–6).

Автори зазначали, що кафедра суспільних наук Донецького ОІУВ провела соціологічне дослідження, яке охопило понад 1000 педагогів і школярів великих міст і сільських районів області. Так, 84% респондентів зазначили про відсутність міжнаціональних проблем у стосунках... Один

із учителів написав: «Раніше над цим питанням не замислювались, а тепер такі думки приходять у голову все частіше». Позитивно на запитання: «Чи може ваша національна приналежність вплинути на подальшу долю?» відповіли 11% учнів, а 38% не дали чіткої відповіді. Друга проблема стосувалась культури міжнародних відносин. Із грубістю в ставленні до осіб іншої національності зіштовхувалися 24% опитаних учнів і 29% учителів Донецької області; з неповагою до культури, традицій інших народів – відповідно, 18 і 30%; із небажанням ознайомлюватись із культурою, традиціями, мовою інших народів – 33 і 45%. Не оволоділи українською (рідною) мовою 56% дітей української національності, 39% – вважали її вивчення не обов'язковим, що стало яскравим прикладом поступової політики правлячої партії. І навіть зараз, у ХХІ столітті, ми бачимо її наслідки, коли діти не вивчали мову корінного етносу і, ставши дорослими, не можуть або не хочуть використовувати її. На запитання, які адресувались учителям: «Чи необхідно володіти українською мовою представникам інших національностей, які мешкають у Донецькій області», 46,2% із них відповіли, що так. Лише 38% учнів вважали, що шкільний урок сприяв долученню до цінностей національної культури і культури інших народів, а близько 36% школярів одержували інформацію про проблеми міжнародних відносин через чутки та бесіди з друзями. Вагомим повинен стати духовно-моральний вплив на учнів предметів гуманітарного циклу. Тим часом лише 12% опитаних школярів вважали, що гуманітарні науки виконували цю роль.

Щодо вчителів, то переважну більшість респондентів (88%) цікавили питання міжнародних відносин (усе ж вони вагалися, стали аполітичними, не бачили перспектив власної діяльності, бо звикли до гасел, які не відповідали реальному втіленню). Учителям бракувало спеціальних знань. Лише 17,3% опитаних педагогів відповіли, що знали історію виникнення і розвитку своєї нації, а в загальних рисах чи недостатньо – 79,6%. «Така ж картина – в ставленні їх до проблем інтернаціонального виховання: вважали цілком достатніми власні знання в цій галузі лише 14,2%. Певну роль відігравав у цьому і наш «рідний», доморощений формалізм. Яке суспільство – така й школа. Багато учителів працювали заради галочки, заради похвали директора, доброго слова колеги, часто забуваючи про головне – про дитину. Учень багато що помічав, багато, що розумів. Так, 38% учнів заявили, що позакласна, позашкільна робота, пов'язана з питаннями міжнародних

відносин, слабує саме цією хворобою – проводилась формально, абияк. Чимало педагогів причину цього вбачали в чому завгодно: в низькій заробітній платі, поганому керівництві, недостатній методичній допомозі. «Необхідний перелом у психології... Усю цю роботу слід проводити систематично, а не епізодично» (Радянська школа. 1991. № 5: 3–6).

Не дивно, що Донецький ОІУВ у листопаді 1990 р. провів обласну конференцію «Фольклор та етнографія Донбасу», «Актуальні проблеми розвитку національних відносин, інтернаціонального й патріотичного виховання», учасниками якої були провідні вчені м. Донецька, представники Руху, інтєрруху Донбасу. «Сьогодні, очевидно, особливо важливо привести у відповідність з історичною правдою підручники, збільшити обсяг і кількість методичної літератури, домогтися, щоб навчальні програми були гнучкими, давали змогу учителям і школі організувати вивчення навчального предмета з урахуванням національного складу учнів школи і місця її розташування». Але ці питання вирішувалися вже в майбутньому (Радянська школа. 1991. № 5: 3–6).

Важливою подією в житті Донеччини стало відкриття спеціалізованої школи з українською мовою навчання і поглибленим вивченням предметів суспільно-гуманітарного циклу. У довідці «Про стан підготовки Республіканської спеціалізованої школи з українською мовою навчання і поглибленим вивченням предметів суспільно-гуманітарного циклу в м. Донецьк», адресованій Заступнику міністра народної освіти УРСР Тараненку В.Ю., зазначалось, що з 20 серпня по 1 вересня 1990 р. надавалась допомога з підготовки відкриття цього закладу. Із педагогами провели зустрічі. Державна комісія прийняла школу 31 серпня 1990 р.». Але станом на 25 серпня 1990 р. школа не була укомплектована кадрами, залишалися деякі вакантні посади (ЦДАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 17. Спр. 89. Арк. 5–8).

Інформацію про відкриття такого закладу помістили в періодичних виданнях. Протягом березня – квітня 1990 р. у газеті «Вечерній Донецьк» були надруковані звернення до населення міста про відкриття школи з українською мовою навчання в місті. У Донецьку розклеїли оголошення від імені галузевого міністерства, Донецького міського відділу народної освіти про набір учнів до першої української школи з 5-денним робочим тижнем, якій планувалось з 1990/91 н.р. надати статус ліцею. Отримали близько 200 заяв від батьків (пізніше кількість їх збільшилась на 100) (ЦДАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 17. Спр. 89.

Арк. 17). Для задоволення потреб планувалось відкрити у 12-й 5-річці 25 шкіл, 20 закладів дошкільної освіти з українською мовою навчання, збільшити кількість класів та шкіл з посиленням вивчення української мови та літератури. У 1988/89 н.р. – 15 шкіл, 26 класів, де охоплено 755 учнів. У 1989/90 н.р. додатково відкрито 7 шкіл, де навчалися 10 класів, тут – 258 учнів, працювали і факультативні групи з додаткових предметів. У ДонДУ збільшилася кількість прийому на 50 осіб, з 1991 – у Слов'янському педінституті – на 25 осіб. Донецьке обласне управління народної освіти заключила договір із Дрогобицьким педінститутом про щорічний прийом із області до 20 осіб з додаткових спеціальностей (у тому ж році було прийнято 18 осіб) (ЦДАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 17. Спр. 89. Арк. 18).

День знань почався біля пам'ятника Тарасу Шевченку і був присвячений пам'яті Василя Стуса і правозахисника Олекси Тихого. Свято проводилось за ініціативою обласного відділення Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, крайової організації Руху, міської суспільної організації «Демократичний рух», обласної організації Української республіканської партії. Перед учнями та батьками виступив народний депутат СРСР, УРСР, письменник Дмитро Павличко, син Василя Стуса – Дмитро, відповідальний секретар крайової організації Руху Н.О. Тищенко, учителі та учні. Свято продовжилось біля школи посвяченням школи представниками греко-католицької церкви, символічними уроками. Згідно з навчальним планом протягом першого тижня проводились навчальні екскурсії містом та областю. Рішенням педагогічної ради заняття починались з 10–15 вересня поточного року. Подали заяви про зарахування до школи

близько 300 батьків із таких районів та міст: Київського – 91, Калінінського – 49, Ворошиловського – 47, Будьонівського – 23, Кіровського – 20, Куйбишевського – 19, Пролетарського – 15, Ленінського – 5, Петровського – жодної, міст Вугледара і Макіївки – по 4 відповідно. За класами контингент розподілявся таким чином: у перших двох класах були по 2 паралелі, де отримували освіту 26 і 23 та 22 і 23 учні відповідно, в 3 класі – 20, у 4 – 18, у 5 – 33, у 6 – 29, у 7 – 33, у 8 – 26, у 9 – 27, у 10 – 20 учнів відповідно (ЦДАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 17. Спр. 89. Арк. 17).

Висновки. Отже, політика «перебудови» вплинула і на шкільну освіту. У закладах прослідковувалось позитивне ставлення до змін у суспільстві. Органи освіти намагалися реалізувати основні її ідеї з деякою обережністю, можливо, дещо очікуючи. Пересічні «реалізатори» неоднозначно сприйняли ідеї демократії (що було регламентоване і в попередні періоди) і гласності. Проте процеси почали серйозно руйнувати підвалини радянської влади, учасниками й чого стали педагоги та учні. Вони з ентузіазмом та великою зацікавленістю залучалися до сторінок вітчизняної історії, мови, літератури, етнографії, які поставали в новому образі перед широкою громадськістю. Важливою складовою частиною стало долучення молодого покоління до цього, оскільки йому довелося також і «профільтрувати» надбання вітчизняного суспільства з позитивного та негативного боку, що стало важливим етапом для усвідомлення та передачі спадщини майбутнім поколінням. Перспективою нашого дослідження є вивчення процесів національного відродження в загальноосвітніх школах Української РСР зазначеного періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Даниленко В. М. Україна в 1985 – 1991 рр.: остання глава радянської історії / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії НАН України, 2018. 278 с.
2. Демократизація, гласність – основні риси перебудови. Радянська школа. Київ. 1989. № 1. С. 5–9.
3. Історія України: науково-допоміжний бібліографічний покажчик за 2013 р. / Упорядн.: Н. Вошецька, К. Таранюк-Русанівський, Д. Стегній, Т. Приліпко, О. Литвин. Національна історична бібліотека України. К., 2015. 704 с.
4. Ковпак Л. Соціальні гасла «перебудови»: спроби їх реалізації та уроки для сьогодення (на прикладі житлової проблеми в Україні в другій половині 1980-х – початку 2000-х років) // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика: зб. ст. К.: НАН України. Інститут історії України, 2016. № 21. С. 62–74.
5. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі / Відп. ред.: В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2015. 813 с.
6. Кульчицький С., Якубова Л. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. К.: ТОВ Видавництво «Кліо», 2016. 720 с.
7. Лаврут О. О. Реалізація мовного питання на Донеччині в кінці 1980 – початку 1990-х рр.: мовою регіональної періодики // International scientific-practical conference Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanism: Conference Proceeding, September 29, 2017. Tbilisi: Baltija Publishing. С. 111–114.

8. Любарець А. Суверенізація України у дискурсі та політиці пам'яті національно-демократичної опозиції (1990–1991) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. К.: НАН України. Інститут історії України, 2017. 22. С. 71–79.
9. Марціняк Н. Книжкова торгівля України в умовах перебудови: від кризи до реформ // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика: зб. ст. К.: НАН України. Інститут історії України, 2015. Вип. 20. С. 159–165.
10. Музеї Донецької області. URL: <http://www.donbass-info.com/content/view/2802/2809/>.
11. План проведення республіканських масових заходів з учнями загальноосвітніх шкіл та профтехучилищ на 1991 рік // Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. Київ. 1991. № 4. С. 15–21.
12. Про Комплексний план Міністерства народної освіти УРСР «Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року» // Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. Київ. 1991. № 14. С. 3–23.
13. Про практику демократизації управління народною освітою в Хмельницькій області // Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. Київ. 1990. № 11. С. 22–30.
14. Радянськість: спроба діагностики криз призму повсякденності: збірник матеріалів II Всеукраїнського науково-теоретичного семінару, 7-8 квітня 2016 р., м. Вінниця / Ред. кол.: О. А. Коляструк (відп. ред.), Н. В. Жмуд (відп. секретар), Т. Р. Кароева. Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 152 с.
15. Соф'янци Е. М., Палкін В.А. Міжнародні відносини і школа. Радянська школа. Київ. 1991. № 5. С. 3–6.
16. Темірова Надія. Образ Донбасу в сучасних наукових дослідженнях: зміна парадигми чи повторення пройденого. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71072/18-Temirova.pdf?sequence=1>.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ України). Ф. 166. Оп. 17. Спр. 89. Арк. 17.
18. ЦДАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 17. Спр. 89. Арк. 18.
19. ЦДАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 17. Спр. 89. Арк. 7.
20. ЦДАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 17. Спр. 89. Арк. 5–8.
21. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) Ф. 1. Оп. 25. Спр. 3326. Арк. 28.
22. Шаповал Ю., Якубець О. Остання барикада: Володимир Щербицький під час «перебудови» // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика: зб. ст. К.: НАН України. Інститут історії України, 2016. № 21. С. 12–28.

REFERENCES

1. Danylenko V. M. *Ukrayina v 1985 – 1991 pp.: ostannya glava radyans'koyi istoriyi*. [Danilenko V.M. Ukraine in 1985 – 1991 pp.: The last chapter of Soviet history]. K.: Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2018. 278 p. [in Ukraine].
2. *Demokraty'zaciya, glasnist' – osnovni ry'sy' perebudovy'*. [Democratization, glasnost – the main features of perestroika]. Soviet school, 1989. №1, pp. 5-9 [in USSR].
3. *Istoriya Ukrayiny': naukovo-dopomizhny'j bibliografichny'j pokazhchy'k za 2013 r.* [History of Ukraine: Scientific Auxiliary Bibliographic Index for 2013]. K. National Historical Library of Ukraine, 2015. 704 pp. [in Ukraine].
4. Kovpak L. *Social'ni gasla «perebudovy'»: sprob'y' yix realizaciyi ta uroky' dlya s'ogodennya (na pry'kladі zhy'tlovoi problemy' v Ukrayini v drugij polovy'ni 1980-x — pochatku 2000-x rokiv)*. [Social slogans of «perestroika»: attempts to implement them and lessons for the present (on the example of the housing problem in Ukraine in the second half of the 1980s – early 2000s)]. Ukraine XX century: culture, ideology, politics. Sb. Art., 2016. №21. pp. 62-74 [in Ukraine].
5. Kul'chy'cz'ky'j S., Yakubova L. *Donechchy'na i Luganshhy'na u XVII–XXI st.: istory'chni factory' j polity'chni texnologiyi formuvannya osobly'vogo ta zagal'nogo u regional'nomu prostori*. [Donechchyna and Luganshchyna in the seventeenth and twentieth centuries: historical factors and political technologies of formation of special and general in the regional space]. K.: Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2015. 813 p. [in Ukraine].
6. Kul'chy'cz'ky'j S., Yakubova L. *Try'sta rokiv samotnosti: ukrayins'ky'j Donbas u poshukax smy'sliv i Bat'kivshhy'ny'*. [Three hundred years of loneliness: Ukrainian Donbass in search of meanings and the homeland]. K.: Publishing House «Klio», 2016. 720 p. [in Ukraine].
7. Lavrut O.O. *Realizaciya movnogo py'tannya na Donechchy'ni v kinci 1980 – pochatku 1990-x rr.: movoyu regional'noyi periody'ky'*. [Implementation of the linguistic issue in the Donetsk region in the late 1980s – early 1990's. Language of the regional periodicals]. Tbilisi: Baltic Publishing International scientific-practical conference Forming a modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanism: Conference Proceeding, September 29, 2017. pp. 111-114 [in Georgia].
8. Lyubarecz' A. *Suverenizaciya Ukrayiny' u dy'skursi ta polity'ci pam'yati nacional'no-demokraty'chnoyi opozy'ciyi (1990–1991)*. [Sovereignty of Ukraine in the Discourse and Policy of the Memory of the National-Democratic Opposition (1990-1991)]. Ukraine XX century: culture, ideology, politics. Collection of articles, 2017. №22. pp. 71-79 [in Ukraine].
9. Marcinyak N. *Kny'zhkova torgivlya Ukrayiny' v umovax perebudovy': vid kry'zy' do reform*. [Book trade of Ukraine in conditions of perestroika: from crisis to reforms]. Ukraine XX century: culture, ideology, politics. Collection of articles, 2015, № 20. pp. 159–165 [in Ukraine].
10. *Muzey' Doneczkoj oblasti*. [Museums of the Donetsk region]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.donbass-info.com/content/view/2802/2809/>.

11. Plan provedennya respublikans'ky'x masovy'x zaxodiv z uchnyamy' zagal'noosvitnix shkil ta proftechuchy'ly'shh na 1991 rik [Plan of holding republican mass events with pupils of secondary schools and vocational schools for 1991]. Collection of orders from the Ministry of Education of the USSR. Kiev, 1991. №4. pp. 15-21 [in USSR].

12. Pro Kompleksny'j plan Ministerstva narodnoyi osvity' URSR «Pro Derzhavnu programu rozvy'tku ukrayins'koyi movy' ta inshy'x nacional'ny'x mov v Ukrayins'kij RSR na period do 2000 roku» [On the Comprehensive Plan of the Ministry of National Education of the Ukrainian SSR «About the State Program for the Development of the Ukrainian Language and Other National Languages in the Ukrainian SSR for the Period until 2000»]. Collection of orders from the Ministry of Education of the USSR. Kiev, 1991. №14. pp. 3-23 [in USSR].

13. Pro prakty'ku demokraty'zacyi upravlinnya narodnoyu osvitoju v Xmel'ny'cz'kij oblasti. [About the practice of democratization of the management of public education in the Khmelnytsky region]. Collections of orders of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR, Kiev, 1990. № 11. pp. 22-30 [in USSR].

14. Radyans'kist': sproba diagnosty'ky' kriz' pry'zmu povsyakdennosti: zbirny'k materialiv II Vseukrayins'kogo naukovo-teorety'chnogo seminaru, 7 – 8 kvitnya 2016 r., m. Vinny'cya. [Sovietism: an attempt to diagnose through the prism of everyday life: a collection of materials of the II All-Ukrainian Scientific and Theoretical Seminar]. Vinnytsya: Vinnytsia State Pedagogical University. M. Kotsyubinsky, 2017. 152 p. [in Ukraine].

15. Sof'yancz E.M., Palkin V.A. Mizhncional'ni vidnosy'ny' i shkola [International relations and school]. Soviet school. Kiev, 1991. №5. pp.3 – 6 [in USSR].

16. Temirova Nadiya. Obraz Donbasu v suchasny'x naukovy'x doslidzhennyax: zmina parady'gmy' chy' povtorennya projdenogo. [The image of Donbass in modern scientific research: the change of paradigm or repetition of the passed. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71072/18-Temirova.pdf?sequence=1>.

17. Central'ny'j derzhavny'j arxiv vy'shhy'x organiv vlady' ta upravlinnya Ukrayiny' (dali – CzDAVOVU Ukrayiny'). [Central State Archive of the Supreme Authorities of Ukraine (hereinafter referred to as the Central State Administration of Ukraine)]. F. 166. Desc. 17. C. 89. S. 17. [in Ukraine].

18. CzDAVOVU Ukrayiny' [CSASAU]. F. 166. Desc. 17. C. 89. S. 18. [in Ukraine].

19. CzDAVOVU Ukrayiny' [CSASAU]. F. 166. Desc. 17. C. 89. S. 7. [in Ukraine].

20. CzDAVOVU Ukrayiny' [CSASAU]. F.166. Desc. 17. C. 89. S. 5 – 8. [in Ukraine].

21. CzDAGO Ukrayiny' (CzDAGO Ukrayiny') [Central State Archive of Public Associations of Ukraine (CSAPA of Ukraine)]. F. 1. Desc. 25. C. 3326. S. 28. [in Ukraine].

22. Shapoval Yu., Yakubecz' O. Ostannya bary'kada: Volody'my'r Shcherby'cz'ky'j pid chas «perebudovy'» [The last barricade: Volodymyr Shcherbytsky during «perestroika»]. Ukraine XX century: culture, ideology, politics. Collection of articles, 2016. №21, pp. 12-28. [in Ukraine].